

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดทำฝายชะลอน้ำ
กรณีตัวอย่าง ชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ ต.บ้านกิว อ.แม่ทะ จ.ลำปาง
Local Knowledge of Check Dam : A Case Study of Ban-Kiewthaklang –Thatai
of Maetha District in Lampang province

ขวัญณา สุขคร*

คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต ศูนย์การศึกษานอกที่ตั้งลำปาง

Khawnapa Sukkorn*

Faculty of Management Science, Suan Dusit Rajabhat University Lampang

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้นำเสนอภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดทำฝายชะลอน้ำ ซึ่งเป็นหนึ่งในแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อย่างยั่งยืน โดยยกกรณีตัวอย่างของชุมชนที่มีผลการดำเนินงานเป็นผลสำเร็จ คือ ชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ ตำบลบ้านกิว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยชุมชนได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดทำฝายชะลอน้ำ โดยการใช้เศษไม้ปักถี่ๆ และใช้เศษไม้ใบ เป็นตัวฝาย เพื่อชะลอการไหลของน้ำและกักเก็บตะกอนดินทราย รวมถึงการใช้กลองตาข่ายเหล็กที่บรรจุหินเป็นเครื่องมือในการสร้างฝาย ซึ่งเพิ่มความมั่นคงด้วยการยึดไม้ และคานไม้ไว้บริเวณฝายหินตาข่ายเหล็ก และได้นำหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วมคือ การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอื่นควบคู่กันไป โดยมีการเชื่อมโยงกับการพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และคุณภาพชีวิตอย่างกลมกลืน ตลอดจนรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศควบคู่กันไป ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ต้องร่วมมือกันทุกฝ่าย ในลักษณะของการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเดิม ผสานเข้ากับระบบบริหารจัดการ และการถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบใหม่ซึ่งนำไปสู่การปรับปรุง พัฒนาอย่างเหมาะสมคือ การประชุมและการทำประชาคมหมู่บ้านเพื่อชี้แจงและแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง และทำข้อตกลงร่วมกัน โดยมีการกำหนดเครื่องมือในการสร้างความสมดุลระหว่างการจัดระเบียบสังคม ในการเคารพและการปฏิบัติ ตามกฎกติกาของสังคม และกฎกติกาของธรรมชาติได้เป็นอย่างดีผ่านคณะกรรมการหมู่บ้าน มีการร่างระเบียบของชุมชน การปิดป่าและการจัดโซนนิ่งป่ากิจกรรมในการดูแลรักษาป่า การสร้างเครือข่ายและการศึกษาดูงาน ส่งผลให้เกิดความสมดุลและประสบผลสำเร็จในการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฝายชะลอน้ำ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม

* ผู้ประสานงานหลัก (Corresponding Author)
e-mail: khwanlanna@windowslive.com

Abstract

This article presents local knowledge for the preparation of check dams, a method for sustainable management of natural resources of the people of Ban-Kiewthaklang–Thatai of Maetha District in Lampang province. These people employ local knowledge in constructing check dams. Wood chips, dried leaves, and steel mesh boxes filled with rocks are used as tools to build the dam to slow the water flow. Moreover, constructing check dams is also related to economic development, social harmony, and maintaining the balance of the environment. The conservation of natural resources should be done collaboratively. Knowledge and existing local wisdoms should be integrated into the management system and then the knowledge should be further developed appropriately. In addition, having village meetings is a good direction to clarify and resolve current issues, to set up the rules in the community, and also to create balance between community regulations and the rules of nature.

Keywords : local knowledge, check dam, participation of natural resource management

บทนำ

ปัจจุบันปัญหาเรื่องความแห้งแล้งเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพของเกษตรกรอย่างรุนแรง เนื่องจากการทำเกษตรกรรมต้องอาศัยน้ำเป็นหลัก ซึ่งการจัดทำฝายชะลอน้ำ นับเป็นรูปแบบของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติประเภทหนึ่งที่เกิดผลสำเร็จและได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก โดยในหลายๆ ชุมชนได้นำแนวคิดของการจัดทำฝายชะลอน้ำ เข้ามาปรับใช้เพื่อช่วยในการฟื้นฟู และอนุรักษ์ป่าไม้ รวมไปถึงทรัพยากรธรรมชาติประเภทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งบางชุมชนก็ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี และบางชุมชนก็ไม่สามารถดำเนินการ ได้ประสบผลสำเร็จตามที่มุ่งหมายไว้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะฝายชะลอน้ำนั้น ไม่ได้เป็นหลักการหรือทฤษฎีที่มีความตายตัวในแง่ของการปฏิบัติ หรือการนำไปใช้ เนื่องจากการจัดทำฝายชะลอน้ำ สำหรับแต่ละพื้นที่ หรือแต่ละชุมชน ยังต้องมีความจำเป็นในการคำนึงถึงบริบททางสังคม ลักษณะทางกายภาพ และวิถีของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมด้วย เพื่อให้เกิดการปรับประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมมากที่สุด

ไม่เพียงเท่านี้การจัดทำฝายชะลอน้ำยังนับเป็นกระบวนการ ที่ต้องมีการบริหารจัดการแบบเป็นองค์รวมและมีการบูรณาการความรู้ในหลากหลายด้านร่วมกัน ทั้งในด้านของการบริหารจัดการ ด้านภูมิณีเวศ และด้านสังคมวัฒนธรรม จากผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญทั้งภายใน (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) และภายนอกชุมชนเป็นเหตุผลการจัดทำฝายชะลอน้ำที่จะก่อเกิดผลสำเร็จเป็นรูปธรรมขึ้นมาได้นั้น จำต้องอาศัยการจัดการแบบ

มีส่วนร่วม ควบคู่ไปกับความรู้ในหลักการหรือทฤษฎีของการทำฝาย และความรู้ในคุณลักษณะด้านต่างๆ ของชุมชนร่วมกัน ดังกรณีตัวอย่างของชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ ต.บ้านกิว อ.แม่ทะ จ.ลำปาง ที่ประสบผลสำเร็จในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดทำ ฝายชะลอน้ำและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม

การจัดทำฝายชะลอน้ำ กรณีตัวอย่างชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ ต.บ้านกิว อ.แม่ทะ จ.ลำปาง

1. แนวคิดฝายชะลอน้ำกับระบบนิเวศของลำน้ำและป่าไม้

แนวคิดฝายชะลอน้ำ นับเป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานดั้งเดิมจากการบริหารจัดการและจัดสรรทรัพยากรน้ำของสังคมในเขตภาคเหนือ ภายใต้ระบบการจัดการที่เรียกว่า “ระบบเหมืองฝาย” อันเป็นระบบการจัดการน้ำระบบหนึ่งที่สำคัญภูมิปัญญาท้องถิ่นในแง่ความรู้และเทคโนโลยีเฉพาะเข้ามาช่วย ซึ่งแนวคิดภายใต้ระบบการบริหารจัดการดังกล่าวไม่ได้ถูกนำไปใช้หรือสานต่ออย่าง ประสบผลสำเร็จจากการเปลี่ยนแปลงในทางบริบทสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ตามกระแสของการพัฒนาเพื่อความทันสมัยรูปแบบต่างๆ แต่ด้วยสภาพปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ความแห้งแล้ง และการขาดแคลนน้ำ ที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นเหตุให้สังคม ชุมชนเริ่มย้อนหันกลับมาถึงความสำคัญในการฟื้นฟู และอนุรักษ์ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น โดยใช้แนวคิดในการจัดทำฝายชะลอน้ำเข้ามาเป็นกระบวนการช่วยอนุรักษ์และฟื้นฟู ในการจัดทำฝายชะลอน้ำครั้งนี้ มีที่มาจากทฤษฎีการพัฒนาและฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากแนวพระราชดำริ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของการอยู่รอดของป่าไม้เป็นอย่างยิ่ง และได้ทรงเสนออุปกรณ์อันเป็นเครื่องมือที่จะใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ที่ได้ผลดียิ่ง นั่นคือ ฝายกั้นน้ำ หรือ ฝายชะลอน้ำ (Check Dam) และได้ทรงให้หลักคิดอันเป็นเหตุผลที่สำคัญว่า ปัญหาสำคัญที่เป็นตัวแปรแห่งความอยู่รอดของป่าไม้นั้น ก็คือ “น้ำ” น้ำอันหมายถึงความชุ่มชื้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้โดยแท้ และได้ทรงพระราชทานพระราชดำริว่า การปลูกป่าทดแทนป่าไม้ที่ถูกทำลายนั้น “...จะต้องสร้างฝายเล็กเพื่อหนูนน้ำส่งไปตามเหมืองไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูกทั้งสองด้าน ซึ่งจะให้น้ำค่อย ๆ แผ่ขยายออกไปทำความชุ่มชื้นในบริเวณนั้นด้วย...” นอกจากนี้ “...สำหรับต้นน้ำ ไม้ที่ขึ้นอยู่บริเวณสองข้างลำห้วย จำเป็นต้องรักษาไว้ให้ดี เพราะจะช่วย เก็บรักษาความชุ่มชื้นไว้ ส่วนตามร่องน้ำและบริเวณที่น้ำซบ ก็ควรสร้างฝายขนาดเล็กกั้นน้ำไว้ ในลักษณะฝายชุ่มชื้น แม้จะมีจำนวนน้อยก็ตาม สำหรับแหล่งน้ำที่มีปริมาณน้ำมาก จึงสร้างฝาย เพื่อผันน้ำ ลงมาใช้ในพื้นที่เพาะปลูก...” พระราชดำรัสเมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2521 ณ อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน “...ควรสร้างฝายต้นน้ำลำธารตามร่องน้ำ เพื่อช่วยชะลอกระแสน้ำ และกักเก็บน้ำ สำหรับสร้างความชุ่มชื้นให้กับบริเวณต้นน้ำ...” พระราชดำรัส เมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2532 ณ ดอยอ่างขาง จ.เชียงใหม่

ในการสร้างฝายชะลอน้ำในครั้งนี้อย่างได้นำหลักการแนวคิดพื้นฐานของการสร้างฝายชะลอน้ำ (Check Dam) ก็คือ การสร้างสิ่งก่อสร้างเพื่อขวางกั้นทางเดินของลำน้ำ ซึ่งปกติมักจะกั้นห้วยลำธารขนาด

เล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำหรือพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง ทำให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ และหากช่วงที่น้ำไหลแรงก็สามารถชะลอการไหลของน้ำให้ช้าลงและกักเก็บตะกอนไม่ให้ไหลเทลงไปในบริเวณลุ่มน้ำตอนล่าง นับเป็นวิธีการอนุรักษ์ทั้งดินและน้ำได้ดีมาวิธีการหนึ่ง และในส่วนรูปแบบลักษณะของ Check Dam นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระราชดำริไว้ว่า “...ให้พิจารณาดำเนินการสร้างฝายราคาประหยัด โดยใช้วัสดุ ราคาถูกและหาง่ายในท้องถิ่น เช่น แบบหินทิ้งคลุมด้วยตาข่าย ช่วยปิดกั้นร่องน้ำกับลำธารขนาดเล็กเป็นระยะๆ เพื่อใช้เก็บกักน้ำ และตะกอนดินไว้บางส่วน โดยน้ำที่เก็บไว้ จะซึมเข้าไปในดิน ทำให้ความชุ่มชื้นแผ่ขยายออกไปทั้งสองข้าง ต่อไปจะสามารถ ปลูกพันธุ์ไม้ท้องถิ่น พันธุ์ไม้โตเร็ว และพันธุ์ไม้ไม่ทิ้งใบ เพื่อฟื้นฟูปื้นที่ต้นน้ำลำธารให้มีสภาพเขียวชุ่มชื้นเป็นลำดับ...” (Office of Royal Project's Coordinated Committee Under Royal Patronage, 2007) จากแนวพระราชดำริ ทฤษฎีการพัฒนา และฟื้นฟูป่าไม้ดังกล่าว ได้เกิดกระแสของการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าและน้ำเพิ่มมากขึ้น ซึ่งได้มีทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน รวมไปถึงภาคประชาชนที่เล็งเห็นถึงความสำคัญและนำมโนทัศน์แนวคิดดังกล่าวไปปฏิบัติตาม เป็นจำนวนมาก โดยภาครัฐและภาคเอกชน ได้นำแนวคิดการทำฝายชะลอน้ำไปใช้ในการทำกิจกรรมเพื่อความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR : Corporate Social Responsibility) คือ การจัดกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ (Bansrang, 2010) ให้แก่ชุมชนและสังคม

การจัดกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในการทำฝายชะลอน้ำนั้น ไม่ว่าจะ เป็นด้วยเหตุผลใด ก็ตาม ทั้งของภาครัฐ ภาคเอกชน รวมทั้งภาคประชาชน ก็ล้วนแต่มีวัตถุประสงค์พื้นฐานเดียวกัน นั่นคือ ความต้องการฟื้นคืนระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติให้กลับมาสมบูรณ์มีชีวิตมากที่สุด และคงอยู่เพื่อประโยชน์แก่สิ่งมีชีวิตทั้งคน และสัตว์ที่ต้องการพึ่งพาอาศัยได้อย่างยั่งยืน

ลักษณะและประโยชน์ของฝายชะลอน้ำ

การพัฒนาและฟื้นฟูป่าแหล่งน้ำ โดยการทำฝายชะลอน้ำ เป็นการพัฒนาแหล่งน้ำในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำ ลำธารด้วยการชะลอความรุนแรงของกระแสน้ำที่ไหล ลดการชะล้างพังทลายของตลิ่ง และดูดซับน้ำไว้ตามลำห้วยธรรมชาติเป็นตอนๆ โดยช่วยให้ดินมีความชุ่มชื้น ผืนป่ามีความอุดมสมบูรณ์ และมีประสิทธิภาพในการกักเก็บน้ำดีขึ้น ทั้งนี้ เพื่อฟื้นคืนความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศน้ำและป่า และเพื่อประโยชน์ทางอ้อมในการลดการเกิดปัญหาไฟป่า เนื่องจากเมื่อดินชื้น ป่าก็ขึ้น จึงสามารถกลายเป็นแนวกันไฟลดความรุนแรงของไฟป่าได้ เป็นต้น

ในการทำฝายชะลอน้ำตามรูปแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะสมกันมานั้น คือ การใช้ไม้เป็นหลัก นำไปตอกกันลำน้ำเป็นแนวหนา ใช้ไม้พุ่มและแขนงไม้บรรจงลงไป โคนเสาทำเป็นตะแกรงสานด้วยไม้ไผ่ แล้วเอาหิน กรวด หวาย ที่น้ำพัดพามาเททับลงไปให้แน่นหนา ก็จะได้คันกันน้ำซึ่งเมื่อกันน้ำไว้ น้ำที่ไหลมาจากที่สูงกว่า ก็จะค่อยๆ เอ่อสูงขึ้น แล้วไหลไปตาม ลำเหมือง หรือคลองส่งน้ำจ่ายแจกไปตาม แดกต่าง ตอน (ลำดับขั้นของฝาย) ที่ทำขึ้นตามระดับการลาดเทของพื้นที่ โดยฝายลูกหนึ่งจะมีเหมืองแยกขอย่อยออกเป็นหลายสาย และสำหรับเหมืองฝายขนาดเล็กนั้น การกันฝายและทำเหมืองเพื่อระบายน้ำเข้าเลี้ยงไร่นาจะจัดทำขึ้นด้วยความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้าน ส่วนฝายขนาดใหญ่ก็จะจัดทำ

ขึ้นด้วยการระดมกำลังชาวบ้านที่ใช้น้ำร่วมกันจำนวนมากเข้ามาช่วยกันทำโครงสร้างไม้ขนาดใหญ่ เพื่อปิดกั้นลำน้ำใหญ่ ซึ่งมีความแข็งแรงแน่นหนา และคงทนกว่า (Chuchart, 1995)

สำหรับการทำฝายชะลอน้ำตามแนวพระราชดำรินั้น โดยหลักการและวิธีการแล้ว มีความคล้ายคลึงกับการทำฝายชะลอน้ำตามรูปแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม เพียงแต่อาจมีความหลากหลายบ้าง ในเรื่องทางเลือกของวัสดุอุปกรณ์ปัจจุบัน หรือความซับซ้อนที่เพิ่มเติมขึ้นเล็กน้อย ในลำดับขั้นของการทำฝายตามความเหมาะสมของพื้นที่ และประโยชน์ในด้านความคงทนเพื่อการ ใช้สอย เป็นต้น

โดยการทำฝายชะลอน้ำตามแนวพระราชดำริ สามารถกระทำได้ 3 รูปแบบ คือ (Office of Royal Project's Coordinated Committee Under Royal Patronage, 2007)

1. ฝายชะลอน้ำแบบท้องถิ่นเบื้องต้น เป็นการก่อสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติ ทรัพยากรที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น กิ่งไม้และท่อนไม้ล้ม ขอนนอนไพร ขนาคด้วยก้อนหินขนาดต่างๆ ซึ่งเป็นการก่อสร้างแบบง่าย ก่อสร้างในบริเวณตอนบนของลำห้วยหรือร่องน้ำ ซึ่งสามารถดักตะกอนชะลอการไหลของน้ำและเพิ่มความชุ่มชื้นบริเวณรอบฝายได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังสามารถใช้วัสดุอื่นเพิ่มเติมให้มี ความเหมาะสมกับลักษณะกายภาพของพื้นที่มากที่สุด เช่น การก่อสร้างด้วยท่อนไม้ขนาดด้วยหิน การก่อสร้างด้วยไม้ขนาดด้วยถุงบรรจุน้ำหรือทราย การก่อสร้างแบบคอกหมูแกนดินอัดขนาดด้วยหิน การก่อสร้างแบบเรียงด้วยหินแบบง่าย การก่อสร้างแบบคอกหมูหินทิ้ง การก่อสร้างแบบคอกหมูถุงทรายซีเมนต์ การก่อสร้างแบบหลักคอนกรีตหินทิ้ง การก่อสร้างแบบถุงทรายซีเมนต์ การก่อสร้าง แบบคันดิน การก่อสร้างแบบหลักไม้ไผ่สานขัดกัน

2. ฝายชะลอน้ำแบบเรียงหินค่อนข้างถาวร คือ ก่อสร้างด้วยการเรียงหินเป็นผนังกันน้ำ ก่อสร้างบริเวณตอนกลาง และตอนล่างของลำห้วยหรือร่องน้ำจะสามารถดักตะกอน และเก็บกักน้ำในฤดูแล้งได้ดี

3. ฝายชะลอน้ำแบบคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นการก่อสร้างแบบถาวร ส่วนมากจะดำเนินการในบริเวณตอนปลายของลำห้วยหรือร่องน้ำ จะสามารถดักตะกอนและเก็บกักน้ำได้ดีในฤดูแล้ง

ข้อควรคำนึงในการสร้างฝายชะลอน้ำในทุกรูปแบบ ที่สำคัญคือ จะต้องคำนึงถึงความแข็งแรง และความคงทนของฝายที่มีประสิทธิภาพในการต้านทานต่อการพังทลาย เสียหายในกรณีที่มีฝนตกหนัก และมีกระแสน้ำไหลแรง โดยต้องคำนวณออกแบบกำหนดสัดส่วนของฝาย ให้เหมาะสมกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เหมาะสมกับปริมาณน้ำมากที่สุด

2. แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม

ในการทำฝายชะลอน้ำนั้น “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม” ถือเป็นกระบวนการบริหารจัดการที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งขาดไม่ได้ เนื่องจากการมีส่วนร่วมถือเป็นสิ่งสำคัญต่อความสำเร็จของการดำเนินงาน โครงการหรือกิจกรรมต่างๆ เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในงาน กิจกรรม หรือโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ซึ่งนั่นหมายรวมถึงเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยเช่นกัน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีแนวคิดหลักๆ อยู่ 3 รูปแบบด้วยกัน คือ การจัดการโดยรัฐ การจัดการโดยชุมชน และการจัดการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งแต่ละแบบมีรูปลักษณะของการดำเนินงานและพัฒนาการความเป็นมาแตกต่างกัน

1) **การจัดการทรัพยากรโดยรัฐ** ซึ่งมีพัฒนาการมาจากการที่แนวคิดของรัฐ ในความพยายามสนับสนุนและสร้างแรงจูงใจให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นที่ดินทำกินของชุมชน โดยรัฐจะเข้ามาบีบบทบาทเกี่ยวข้องในเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก คือ การเรียกเก็บภาษี การตัดสิทธิกรณีข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดินทำกิน และการบังคับเวนคืนที่ดินเพื่อสาธารณะประโยชน์ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวถูกมองว่าเป็นกระบวนการในการครอบครองพื้นที่ของรัฐ (Territorialisation) หรือ การสร้างอำนาจอธิปไตยของรัฐเหนืออาณาบริเวณดินแดนนั้นๆ (Rattanakraiangsri, 2009) จึงทำให้การจัดการทรัพยากรในรูปแบบนี้เป็นไปในลักษณะของการจัดการ การถูกควบคุมด้วยกฎหมายเป็นที่ตั้ง การมีส่วนร่วมของชาวบ้านจึงไม่ปรากฏเด่นชัดมากนัก ดังที่ Santasobat (2000) ได้กล่าวถึงว่า เมื่อรัฐใช้กฎหมายเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านกลายเป็นเพียงผู้ที่ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับที่ถูกสร้างขึ้นมาด้วยอำนาจรัฐ ผู้ไต่ฝืนมีบทลงโทษอย่างชัดเจน โดยรัฐยอมรับเฉพาะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล มองข้ามจารีตประเพณีเกี่ยวกับสิทธิประเภทต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ส่งผลให้ทรัพยากรส่วนรวมจำพวกป่าและที่ดินกลายเป็น “ของหลวง” ซึ่งรัฐมีอำนาจในการควบคุมดูแลและจัดสรรการใช้ประโยชน์อย่างเบ็ดเสร็จ

2) **การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน** อันเป็นระบบการจัดการดั้งเดิมซึ่งซ่อนอยู่ภายใต้วิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ โดยมีเครื่องมือกลไกในกระบวนการเป็นระบบคุณค่าจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาผ่านพิธีกรรมและกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งถูกกำหนดขึ้นโดยคนในชุมชนเอง จึงทำให้การจัดการทรัพยากรในรูปแบบนี้เป็นไปในลักษณะของความสัมพันธ์บนขอบเขตสิทธิ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างอ่อนน้อมยำเกรง ซึ่งสอดคล้องกับ Santasobat (2000) ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับสิทธิร่วมซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน ว่า ความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่า เป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการกำหนดสิทธิตามประเพณี เพื่อควบคุมการจัดการและปกป้องดูแลป่าของตน ระบบศีลธรรมเป็นพื้นฐานของอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมการใช้และการอนุรักษ์ป่า โดยอนุญาตให้เพียงเฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่จะมีสิทธิ ในการใช้ และมีหน้าที่ในการดูแลป่าพร้อมกัน สิทธิดังกล่าวมิได้หมายถึงการที่ชุมชนมีกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรโดยเด็ดขาด แต่หากหมายถึง การจำกัดสิทธิการใช้ทรัพยากร ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วม ของชาวบ้านทุกคน ให้ขึ้นอยู่กับอำนาจของชุมชนในการวางกฎเกณฑ์เพื่อรักษาทรัพยากรเหล่านั้น ให้คงอยู่ สิทธิชุมชนในความหมายตามประเพณีเดิมจึงหมายถึง “สิทธิร่วม” หรือ สิทธิการใช้ เหนือทรัพย์สินร่วมของชุมชน

กล่าวโดยสรุป คือ เป็นการจัดการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน ภายใต้กรอบเงื่อนไขทรัพยากรธรรมชาติกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยคนในชุมชนเป็นผู้เอง

3) การจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม (Co-management of Natural Resource) เป็นกระบวนการบริหารจัดการที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของบุคคล อันจะก่อให้เกิดการ มีส่วนเกี่ยวข้องและส่งผลให้เกิดความผูกพันต่อกิจกรรมที่ตนเองดำเนินอยู่ โดยนับได้ว่าเป็นแนวคิดใหม่ของการบริหารจัดการทรัพยากรที่ลงตัว

การจัดการรูปแบบนี้ เริ่มมีการกล่าวถึงกันอย่างจริงจังในช่วง ปี พ.ศ.2540 และได้ ถูกบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญ ปี 2540 อาทิ มาตรา 46 ซึ่งระบุว่า “...บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดี ของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน...”

เนื่องจากชุมชนถือเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องและอยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุดในฐานะ “เจ้าถิ่น” และควบบทบาทของการเป็น “เจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ” จึงทำให้ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการรับรู้ และดำเนินการทุกอย่างตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงสิ้นสุด ดังที่ Wongchai (2010) ได้ยกนโยบายที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 ซึ่งมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ว่า แก่นแท้ของการมีส่วนร่วมนั้น จะต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่แรกเริ่ม ระหว่างดำเนินการ และสิ้นสุดโครงการโดยให้ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายที่มาจากการคัดเลือกจากสมาชิกในชุมชน เพราะเป็นผู้ที่อยู่ใกล้กับทรัพยากรมากที่สุด การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง จะทำให้เกิดพลังอันบริสุทธิ์ สร้างความเข้มแข็งให้กับท้องถิ่น

การจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมนี้นับเป็นงานแบบบูรณาการระหว่างกันของการจัดการทรัพยากรโดยภาครัฐและชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นความร่วมมือในการมุ่งแก้ไขปัญหาคความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และบริหารจัดการที่ลงตัวของการใช้ประโยชน์ในสิทธิที่ทำกินของชุมชน และการทำงานของผูมีส่วนได้ส่วนเสียทั้งของภาครัฐ ชุมชน อันเป็นผลเอื้อซึ่งกันและกัน เป็นต้นว่า ภาครัฐให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ เพื่อลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และเพื่อส่งเสริมการพึ่งตนเองของชุมชนส่วนชุมชนเอง เมื่อได้เข้าไปมีส่วนร่วมแล้ว ก็ทำให้มีสิทธิในการใช้ประโยชน์และการบริหารจัดการเพิ่มมากขึ้น ตามวัตถุประสงค์และความต้องการที่แท้จริง พร้อมทั้งยังได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ และหากชุมชนมีความเข้มแข็ง มีศักยภาพ ในการบริหารจัดการเป็นที่ประจักษ์เพิ่มมากขึ้น ก็จะเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ชุมชนจะได้รับการสนับสนุนด้านต่างจากองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกเพิ่มเติมเข้ามา

3. กรณีศึกษา ชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ ต.บ้านกิว อ.แม่ทะ จ.ลำปาง ที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดทำฝายชะลอน้ำ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม

ชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ หมู่ 7 ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลบ้านกิว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนตัวอย่างในการเลือกเป็นพื้นที่ที่จะศึกษา เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง และเป็นหนึ่งใน

ชุมชนที่มีรูปแบบการบริหารจัดการสอดคล้องกับ ทั้ง 2 แนวคิดที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้น โดยมีการประยุกต์ใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมในการทำฝาย ชะลอน้ำ ร่วมกับการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน สภาพทั่วไปของชุมชนมีสภาพพื้นที่ป่ากึ่งไม่กึ่งไม่ไผ่ มีลำห้วยขุนน้ำ ลำห้วยสาขา หลายลำห้วย โดยสามารถนำน้ำจากลำห้วยเหล่านี้มาใช้ประโยชน์ในภาคเกษตรได้ทั้งแค่บางส่วน ที่เหลือ จะไหลลงสู่แม่น้ำจาง จึงเป็นที่มาของแนวความคิดการบริหารทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในการสร้างฝาย ชะลอน้ำ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การริเริ่มกระบวนการ

ชุมชนได้เล็งเห็นถึงปัญหาที่เป็นผลต่อเนื่องจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีสาเหตุจากการลักลอบตัดไม้ และการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าอย่างเข้มข้น ทั้งจากชาวบ้านภายใน ชุมชนและภายนอกชุมชน ซึ่งจากสภาพปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนเป็น อย่างมาก โดยเฉพาะในเรื่องของความขาดแคลนน้ำที่ปรากฏอย่างชัดเจน เป็นเหตุให้ผู้นำชุมชนโดยแกนนำ ของผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้าน ได้ริเริ่มกระบวนการในการจัดการฟื้นฟูแหล่งต้นน้ำ เพื่อคืนความอุดมสมบูรณ์ ให้แก่ป่า และแก้ไขปัญหาน้ำแล้งในฤดูแล้งของชุมชน ด้วยการมุ่งแก้ไขปัญหาและฟื้นฟูแหล่งน้ำเป็นลำดับ แรก ซึ่งได้อาศัยวิธีการประชุมชาวบ้าน และการ ทำประชาคมหมู่บ้านอย่างสม่ำเสมอ เพื่อชี้ให้เห็นถึงสภาพ ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน รวมทั้งสร้างความรู้ความเข้าใจที่เกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหานั้น จึงได้ ขับเคลื่อนการดำเนินงาน โดยมีการ ตั้งคณะกรรมการซึ่งเป็นคณะทำงานดูแลขับเคลื่อน การร่างกฎระเบียบ การควบคุมป่าชุมชน ในปี พ.ศ. 2547 เพื่อใช้ควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน อย่างชัดเจน และการปิดป่า-จัดโซนนิ่งป่า เพื่อการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น พร้อมทั้งมีการ ทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ โดยเฉพาะการ ทำฝาย ร่วมกับการสร้างเครือข่ายกับหน่วยงาน ภาครัฐคือองค์กรส่วนปกครองส่วนท้องถิ่นและบริษัท SCG โดยมีการร่วมมือในการทำงานกับภาคประชาชน ในการทำงานแบบบูรณาการ ในปี 2550 ได้มีการออกระเบียบกลุ่มผู้ใช้น้ำ เพื่อการจัดสรรปันส่วนน้ำเพื่อ การเกษตรอย่างทั่วถึงเพื่อการเกษตรอย่างทั่วถึง นอกจากนี้ยังมีการทำแผนแม่บทของชุมชน นำมาสู่ การทำบัญชีรับ-จ่าย ของครัวเรือน ในแผนแม่บทนี้เอง ที่เน้นเรื่องการจัดการทรัพยากรป่า เพื่อฟื้นฟูแหล่ง อาหารพื้นถิ่นของชุมชน อันเป็นมรดกสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเองได้

2) ปัญหาในการดำเนินงาน

ในการริเริ่มกระบวนการ เบื้องต้นชุมชนได้ประสบกับปัญหาและอุปสรรคอย่างต่อเนื่อง ในเรื่องของการสื่อสารก่อให้เกิดความไม่เข้าใจของชาวบ้านเกี่ยวกับความสำคัญ และจำเป็นในการอนุรักษ์ รวมถึงกระบวนการ วิธีการจัดการ ซึ่งความไม่เข้าใจดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมของชาวบ้านใน ชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้ง ไม่เห็นด้วย และไม่ให้ความร่วมมือกับแนวทางการปฏิบัติ ประกอบกับ การดำเนินงานบางส่วน ยังมีการขัดแย้งและไม่เห็นด้วยกับแนวทางในการดำเนินงาน และยังขัดกับลักษณะ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เนื่องจากต้องมีการจำกัดการใช้ประโยชน์จากการแบ่ง

พื้นที่ป่า หรือการจัดโซนนิ่งพื้นที่ป่า ดังนั้นผู้นำชุมชนได้มีการแก้ปัญหา โดยการประชุมชี้แจง สร้างความรู้ ความเข้าใจ และรายงานการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรมให้ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการศึกษาดูงาน พื้นที่อื่นๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและได้องค์ความรู้ใหม่มาปรับใช้กับชุมชนของตน

3) ปัจจัยที่นำไปสู่ผลสำเร็จ

เมื่อการดำเนินการสร้างฝายในครั้งแรกไม่ประสบผลสำเร็จ ชุมชนจึงเกิดการผสาน องค์ความรู้เดิม คือ เหมืองฝายและการจัดการน้ำ เข้ากับระบบบริหารจัดการ และการถ่ายทอดความรู้ใน รูปแบบใหม่โดยการไปศึกษาดูงาน เรียนรู้การบริหารจัดการน้ำของชุมชนต่างๆ และนำกลับมาปรับปรุง ประยุกต์ใช้กับพื้นที่ของตนเองจนเป็นผลสำเร็จ จากการขับเคลื่อนที่ชัดเจนของชุมชน ที่มีการปรับเปลี่ยน ทั้งวิธีการ คือ การเริ่มสร้างฝายจากบริเวณด้านบน หรือด้านหัวของลำห้วย และทำต่อมาเป็นขั้นๆ ตาม หลักของการชะลอน้ำ และเปลี่ยนวัสดุในการทำฝาย คือ การใช้กล่องตาข่ายเหล็กที่บรรจุหินเป็นเครื่องมือ ในการสร้างฝาย ซึ่งเพิ่มความมั่นคงด้วยการยึดไม้ และคานไม้ไว้บริเวณฝายหินตาข่ายเหล็ก อีกทั้งชุมชน ได้มีการสร้างทีมงานให้เกิดขึ้นโดยการแต่งตั้งคณะกรรมการชุมชนและ ชุมชนยังได้เรียนรู้เกี่ยวกับระบบ การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพทั้งในรูปแบบของคณะกรรมการ และเครือข่ายลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญ ในการจัดการ ดูแล และควบคุมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้มีศักยภาพ ในการดำเนินงานเพิ่มมากขึ้น โดยสิ่งที่ชุมชนได้นำมาดำเนินการ อาทิ ชุมชนได้มีการดำเนินการจัดตั้ง คณะกรรมการป่าชุมชน มีการออกกฎระเบียบในการควบคุม การทำประชาคม เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ และแนวทางการดำเนินงานในทิศทางเดียวกันอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

4) กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

จากปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น ชุมชนได้มีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีประสิทธิผลที่ดี โดยวิธีการแก้ไขปัญหามาของชุมชนนั้น เป็นไปในลักษณะของการบูรณาการและ การแก้ไขปัญหาด้านไปพร้อมๆ กัน ได้แก่ การกำหนดโครงสร้างการดำเนินงาน คณะทำงานขับเคลื่อน ที่ชัดเจน การทำงานเป็นทีม และการบูรณาการร่วมกันในการประสานงาน และการทำงานระหว่างท้องถิ่น กับท้องที่ และผู้นำชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนที่เริ่มยอมรับใน แนวทางการดำเนินงานมากขึ้น โดย ตระหนักถึงผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ตนได้รับ และการสร้างความรู้ความเข้าใจโดย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการอบรม สัมมนา และการศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก่อให้เกิดเป็นเครือข่าย ความร่วมมือ และเป็นช่องทางในการสร้างโอกาสต่อ การพัฒนากระบวนการดำเนินงาน รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องของชุมชนต่อไป

5) คุณค่าที่เกิดขึ้นกับชุมชน

จากการดำเนินงานทุกด้านที่ผ่านมา ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้าน กิ้วท่ากลาง-ท่าใต้ นี้ ได้นำไปสู่ผลสำเร็จในการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ และสร้างคุณค่าให้กับสังคม ชุมชนในหลายมิติ คือ ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้การอยู่ร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน และธรรมชาติ

โดยชุมชนได้เรียนรู้และริเริ่มการปรับตัวเพื่อความเหมาะสมตามบริบททางพื้นที่ สังคม และวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง ระบบนิเวศป่าและน้ำได้รับการฟื้นฟูกลับคืน โดยปรากฏเป็นรูปธรรม ที่คนในชุมชนสามารถสัมผัสได้อย่างชัดเจน อาทิ สัตว์ป่าที่เคยหายไปเริ่มกลับเข้ามา ปริมาณน้ำ ที่ออกจากป่ามีปริมาณเพิ่มขึ้นจากอดีต และในช่วงฤดูแล้ง มีปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่ลำห้วยเพื่อ การอุปโภคบริโภคของคนในชุมชนอย่างทั่วถึง เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ในทุกระดับ ทั้งเด็ก เยาวชน กลุ่มคนหนุ่มสาว วัยกลางคน และผู้สูงอายุ เนื่องจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และ ทำกิจกรรมร่วมกันในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา และสุดท้าย คือ ชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม มีความรู้สึกภาคภูมิใจ มีความรู้สึกรัก มีความรู้สึกหวงแหน และอยากปกป้องรักษา ในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนของตนให้คงอยู่ เพื่อเป็นสมบัติของลูกหลานสืบต่อไป

บทสรุป

ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยรูปแบบของการจัดทำฝ่ายชะลอน้ำ นับเป็นการบริหารจัดการโดยใช้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเดิม ผสานเข้ากับระบบบริหารจัดการ และการถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบใหม่ ซึ่งนำไปสู่การปรับปรุง พัฒนาอย่างเหมาะสมและประสบผลสำเร็จ สอดคล้องกับแนวคิดของ Santasobat (2000) เกี่ยวกับสิทธิร่วมซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน ในเรื่องของความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่า เป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการกำหนดสิทธิตามประเพณี โดยมีการกำหนดเครื่องมือในการสร้างความสมดุลระหว่างการจัดระเบียบสังคมในการเคารพและการปฏิบัติ ตามกฎกติกาของสังคม และกฎกติกาของธรรมชาติเป็นอย่างดี ดังกรณีตัวอย่างของ ชุมชนบ้านกิวท่ากลาง-ท่าใต้ ที่มีรูปแบบการบริหารจัดการที่ตรงกับ แนวคิดของ Wongchai (2010) ที่ได้ยกนโยบายที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 ว่า แก่นแท้ของการมีส่วนร่วม นั้น จะต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่แรกเริ่ม ระหว่างดำเนินการและสิ้นสุดโครงการ โดยให้ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย กล่าวคือ ชุมชนมีการใช้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเดิม ผสานเข้ากับระบบบริหารจัดการ และการถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบใหม่ซึ่งนำไปสู่การปรับปรุง พัฒนาอย่างเหมาะสมและประสบผลสำเร็จ

ภาพที่ 1

องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเดิมในที่นี้คือ เหมืองฝายและการจัดการน้ำ ซึ่งมีความคิด ที่วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อในความรู้ และอุดมการณ์ดั้งเดิมที่ว่า การจัดการน้ำด้วยระบบเหมืองฝายที่ช่วยในการชะลอน้ำนั้น จะช่วยในการฟื้นฟูทั้งในส่วนของสภาพพื้นที่ป่า และความสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ แต่เนื่องด้วยระบบความรู้ดังกล่าวได้ขาดช่วงของการดำเนินการ การพัฒนาปรับปรุงและถ่ายทอด จึงทำให้ในการดำเนินงานสร้างฝายชะลอน้ำในครั้งแรกไม่ประสบผลสำเร็จ โดยเริ่มแรก ชุมชนได้มีการสร้างฝายชะลอน้ำที่ผิดพลาด คือ มิได้มีการประเมินวัสดุ และดำเนินการในวิธีการที่ไม่ถูกต้องตามความเหมาะสมบนพื้นที่ของตนเอง คือ มีการสร้างฝายโดยการเริ่มสร้างบริเวณท้ายของลำห้วยซึ่งมีปริมาณน้ำค่อนข้างมาก ทำให้การสร้างฝายเป็นไปในลักษณะของการกั้นน้ำมากกว่าการชะลอน้ำตามหลัก ของการสร้างฝายที่ถูกต้อง ประกอบกับการใช้วัสดุที่ไม่เหมาะสม คือ กระจอบทราย และฝันทกหนัก ทำให้ไม่สามารถต้านแรงของกระแสน้ำได้ จึงส่งผลให้ฝายที่สร้างขึ้นในขณะนั้นพังลงในที่สุด

สรุป คือ ในการผสมผสานองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของชุมชน บวกกับประสบการณ์ และการเรียนรู้ในระบบการบริหารจัดการ การถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบใหม่ ส่งผลให้ชุมชน มีการพัฒนาและต่อยอดองค์ความรู้ในการบริหารจัดการ และควบคุมการใช้ประโยชน์ด้านทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้ในด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่เคยเสื่อมโทรม กลับมีสภาพดีขึ้น ป่ามีความ

อุดมสมบูรณ์ชุ่มชื้นมากขึ้น ระบบนิเวศป่าเกิดการฟื้นฟู ของป่าตามฤดูกาลมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น สัตว์ป่าขนาดเล็กเริ่มกลับคืน สภาพอากาศมีความชุ่มชื้นเย็นสบาย มีการกักเก็บน้ำใช้ตลอดทั้งปี และในด้านสังคมชุมชน ชาวบ้านในชุมชนมีจิตสำนึก และมีส่วนร่วม ในการร่วมมือกันช่วยดูแลรักษาทรัพยากรอย่างเต็มที่ มีความรู้ความเข้าใจในด้านความสมดุลของธรรมชาติและระบบนิเวศ จากประสบการณ์ตรง ประกอบกับเกิดกระบวนการเรียนรู้ และได้รับความรู้เพิ่มเติมในวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อนำมาพัฒนาและปรับใช้ และยังมีผลขยายผลในการดำเนินงานโดยการวางโครงการเพิ่มเติมเพิ่มความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ดั้งเดิม บนวิถีความเชื่อระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นการประกอบพิธีกรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีการนำกลับเข้ามาใช้อย่างสม่ำเสมอมากขึ้น ซึ่งนอกจากเป็นการเพิ่มความเชื่อมโยงความสัมพันธ์แล้ว ยังนับเป็นเครื่องมือในการตอกย้ำความเชื่อ ความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน รวมถึงเป็นเครื่องมือในการสร้างความสมดุลระหว่างการจัดระเบียบสังคมในการเคารพและการปฏิบัติตาม กฎ กติกาของสังคม และกฎกติกาของธรรมชาติได้เป็นอย่างดี ดังคำกล่าวของชาวบ้านที่สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนว่า

“การที่เราปิดป่าเพื่อทำฝายชะลอน้ำนั้น ก็เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นของผืนป่า และเพื่อไม่ให้นักตัดไม้ทำลายป่า เป็นการสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชน และเราจะทำเช่นนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าเราจะเห็นน้ำไหลในลำห้วยตลอดทั้งปี นี่คือเป้าหมายของเรา”

References

- Bansrang, J. (2010). *An Analysis on The Use of Check Dam Based on The King's Initiatives and Philosonly*. Green Global Foundation.
- Chuchart, C. (1995). *The Utilization of Local Wisdom in Preserving Forest and Ecological System in Solving Thailand's Draught*. A Research, Office of National Resarch Committee.
- Office of Royal Project's Coordinated Committee Under Royal Pratonage (2007). *Checked Dams*; 2nd Publication: government House, Dusit, Bangkok.
- Rattanakraiangsri, K. (2009). *The Arrangement of Land Plot Line Involving Reserved Forest Tension Management : A Case Study of Hin Lek Fai Village, Doi Keaw Sub-District, Jomthong District. Chiang Mai*. A Post Graduate Thesis on Land Consumption and Sustainable Environment Management. Chiang Mai University.

- Santasobat Y. (2000). *Government, Community and Resources Management Policy : A Knowledge Management Research*, Anant Kanjanapant (Editor). Community's Dynamics on Resources Management, Process and Policy. Bangkok : Office of Research Fund.
- Wongchai, N. (2010). *Water Management System of Thasala's Check Dam, Maung Chiang Mai*. A Post Graduate Thesis, Human Capital Management and Environment Major. Chiang Mai University

ผู้เขียน

ดร.ขวัญนภา สุขคร

คณะวิทยาการจัดการ ผู้อำนวยการ ผู้อำนวยการมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต

ศูนย์การศึกษาออกที่ตั้งลำปาง 113 ถ.พหลโยธิน ต.สวนดอก อ.เมือง จ.ลำปาง 52000

e-mail : khwanlanna@windowslive.com

